

La memòria ignorada

Maria Ohannesian

L'autora repassa la història recent de la nació armènia, marcada per la tragèdia que va patir durant la primera Guerra Mundial, i ressegueix el fil de la construcció d'una memòria històrica i col·lectiva llastada i incompleta degut a la manca de reconeixement del genocidi per part dels qui en van ser els autors.

Memòria i càstig

Es parla ben poc del genocidi armeni, encara que, paradoxalment, s'ha parlat molt d'ell com un genocidi oblidat. Aquesta desmemòria històrica semblaria donar la raó a Hitler, quan, un quart de segle després, encoratjat per la impunitat que van gaudir les autoritats turco-otomanes per la consecució del meticulós pla d'extermini contra la població armènia, animava els seus generals per envair Polònia, dient-los que, després de tot, ningú se'n recordava de l'anihilació dels armenis. Afortunadament, i contra les prediccions de Hitler, els crims del nazisme no van beneficiar-se de la mateixa impunitat. Com diu Dadrian (1995: 2), «El càstig és una funció de la prevenció negativa: es pot inferir que la manca de càstig als autors del genocidi armeni coadjuvava a l'Holocaust jueu. Als perpetradors de l'Holocaust, però, se'ls aplicà una dosi important de justícia retributiva [...]. D'aquesta manera, ambdós genocidis convergeixen en relació a l'absència de prevenció, encara que divergeixen en el que es refereix al càstig.»¹

Així doncs, Hitler no va encertar els seus pronòstics en relació amb ell mateix, i si bé les matances dels armenis el van esperar i servir d'inspiració, aquest cop no es va repetir la infàmia històrica que representaren la manca de punició dels genocides del poble armeni i l'oblit que va envoltar aquesta pàgina negra de la civilització. Per una altra banda, i a partir de

¹ Traducció de l'autora.

Raphael Lemkin, a mitjans del segle XX, es va encunyar el terme genocidi per dotar de nom aquests crims fins aleshores sense nom.

El fil de la memòria

L'Armènia històrica, situada entre la serralada pòntica i el Taure, el Caucas i la planura mesopotàmica, fou escenari de successives invasions, que derivaven o en la destrucció a sang i foc de les ciutats, o en les consegüents conquestes. Aquests períodes alternaven amb d'altres d'independència. Malgrat això, malgrat la pèrdua de la integritat territorial (els 30.000 km² de l'Armènia actual representen una desena part del seu territori històric), un afany pertinaç per salvaguardar la seva identitat els ha fet sobreviure fins avui dia. I quan els successius reialmes armenis són envaïts, resta la memòria, a la manera d'un equipatge virtual imprescindible que els recorda qui són.

Com un fil invisible i immaterial, el fil de la memòria travessa doncs la llarga i agitada trajectòria del poble armeni, marcada per un cadena de desfetes i renaixences, un fil que s'inicia en els orígens llegendaris, quan l'heroi epònim Haig, descendent de Noè, fundà un poble a prop del llac Van, després d'haver vençut el tità Bel, contra l'opressió del qual s'havia rebel·lat un cop va ser destruïda la torre de Babel i va marxar cap al Nord, cap a la vall fèrtil de l'Ararat.

L'adopció del cristianisme com a religió oficial l'any 301 representà un tombant decisiu per a la història del poble armeni. L'església armènia, juntament amb la llengua, constitueix el nucli a l'entorn del qual es forjà la unitat de la nació. Conseqüència directa d'aquest fet, i de cabdal importància per a la transmissió de la memòria, és la creació de l'alfabet armeni, l'any 406, per un religiós, el savi erudit Mesrob Mashdots, sota el patrocini de Sahag, llavors cap de l'església armènia i amb l'ajut del rei Vramshabuh.

Amb les paraules del periodista i escriptor polonès, Ryszard Kapuściński (2004: 61): «Así nace este fenómeno único en la cultura universal que es el libro armenio. Al disponer de un alfabeto propio, los armenios enseguida se ponen a escribir libros. El mismo Mashtots predica con el ejemplo. Apenas ha dado a conocer su alfabeto cuando ya lo encontramos traduciendo la Biblia. [...] Mashtots inicia un gran movimiento de copistas medievales, que en Armenia se desarrollará hasta alcanzar niveles desconocidos en cualquier otra parte del mundo».

No només, però, es traduïren la Bíblia i altres textos teològics. Continuant amb Kapuściński (2004: 61): «Ya en el siglo VI tienen traducido todo Aristóteles. En el X, a la mayoría de filósofos griegos y romanos, y cientos de títulos de la literatura Antigua». I no només es va traduir. Es van posar per escrit els poemes èpics transmesos per tradició oral i es van crear també obres de temes diversos.

Uns deu mil volums dels vint-i-cinc mil que han sobreviscut el temps i les invasions es conserven a Erevan, al Madenataran, l'edifici-museu que alberga els manuscrits. La resta està escampada pel món. Cal destacar, però, la col·lecció que es troba a la Biblioteca de la congregació dels Pares mekhitaristes, a l'illa de Sant Llätzer, a Venècia. Com recorda Kapuscinski (2004:

COM UN FIL INVISIBLE I IMMATERIAL, EL FIL DE LA MEMÒRIA TRAVESSA LA LLARGA I AGITADA TRAJECTÒRIA DEL POBLE ARMENI, MARCADA PER UN CADENA DE DESFETES I RENAIXENCES

57), molts d'aquests manuscrits s'han conservat a costa de vides humanes: «Hay páginas aquí manchadas de sangre. Hay libros que durante años se ocultaron en la tierra o en las grietas de las rocas. Los armenios los sepultaban como los ejércitos derrotados sepultan sus estandartes».

Perquè com poble tenien la consciència inequívoca i certa del valor de la paraula, la cultivaren. Perquè com a poble estaven convençuts que la única possibilitat de permanència com a nació raïa en la preservació de la memòria, i l'escriptura, el mitjà més poderós per evocar-la, com diu Lledó (1991), es van afanyar en la creació d'un alfabet propi per preservar la memòria col·lectiva i les senyes d'identitat culturals.

El segle XI es restableix l'estat armeni, aquesta vegada a Cilícia, a les costes de la mar Mediterrània, on hi havia poblats armenis probablement des del segle I aC i amb seguretat des

del segle IV. El regne de la Petita o Nova Armènia contragué aliances familiars amb els cavallers francs i recolzà les croades. No obstant la prosperitat que va gaudir durant un parell de segles, el regne de la Petita Armènia va caure víctima dels atacs dels turcomans. La caiguda de Constantinoble, l'any 1453, va acabar de sotmetre Armènia. A l'Imperi Otomà, els armenis, juntament amb els grecs, van ser reconeguts com a minoria cristiana i van viure períodes amb diversos graus d'una relativa autonomia. No obstant, el ressò dels esdeveniments històrics europeus de finals del segle XIX i començaments del XX va atiar el despertar

de la consciència nacional, i la situació dels armenis i l'anomenada Qüestió Armènia va arribar a l'àmbit internacional a través del tractat de Berlín (1878), l'article 16 del qual obligava Turquia a un pla de reformes per millorar les condicions de vida dels armenis. A causa de l'incompliment d'aquest article, es va organitzar l'autodefensa popular i van néixer els primers partits polítics armenis, els quals, des de diverses ideologies, van lluitar tots per l'emancipació d'Armènia.

La resposta del sultà Abdülhamit II no va trigar: l'any 1895 van ser assassinat gairebé 300.000 armenis. Al seu torn, creix la resistència i militants del partit Dashnaksutiun van prendre el Banc Otomà de Constantinoble. Aquesta acció aconseguí cridar l'atenció de les potències europees, alhora que provoca noves represàlies de part dels turcs.

L'arribada dels Joves Turcs i de les seves aparents idees de progrés a l'escena política obre una esclatxa d'esperança, però aviat es van fer paleses les veritables intencions de la nova generació política, que va iniciar una política de turquització i, decidida a construir una Turquia homogènia, va decidir eliminar la població armènia, sempre sospitosa de deslleialtat envers les autoritats turc-otomanes. L'ordre executiva signada el 15 de setembre de 1915 per Talaat Pasha, ministre de l'Interior de l'Imperi Otomà no deixava espai pels dubtes: «El govern ha decidit destruir completament a tots els armenis que viuen a Turquia, per molt criminals que siguin les mesures que s'hauran de prendre, i sense tenir en compte ni edat ni sexe, ni escrúpuls de concència». Començà la deportació i 1.500.000 d'armenis van ser massacrats sistemàticament entre el 1915 i el 1918, any en què es proclamà l'efímera República d'Armènia, que abastà un petit territori de la zona oriental. Els tractats internacionals, entre els quals revesteix especial importància el de Sèvres, que, a més de reconèixer la nova República, fixà les seves fronteres ampliant-les i dotant-la d'una sortida a la Mar Negra, no es van respectar mai. L'any 1920 Armènia passà a ser una de les repúbliques soviètiques de l'URSS.

**COM A POBLE ESTAVEN
CONVENÇUTS QUÈ LA ÚNICA
POSSIBILITAT DE PERMANÈNCIA
COM A NACIÓ RAÏA EN LA
PRESERVACIÓ DE LA MEMÒRIA,
I L'ESCRITURA, EL MITJÀ MÉS
PODERÓS PER EVOCAR-LA**

Els sobrevivents de la massacre van abandonar les seves llars seculars i es van escampar arreu del món, establint pròsperes comunitats als Estats Units, Argentina, Uruguai, Brasil, França, Bèlgica, Grècia, Síria, Líban i un llarg etcètera.

Actualment i des del desmembrament de l'URSS l'any 91, Armènia torna a ser una república independent, havent-hi adoptat els símbols de la República del 18.

Fins avui dia, les autoritats turques es tanquen en una postura negacionista. Als qui eleven la veu perquè es reconegui el genocidi, se'ls jutja aplicant l'article 301 del Codi Penal turc, la derogació del qual demana Amnistia Internacional. Aquest article castiga els insults a la identitat turca, la qual cosa es redueix, de fet, a castigar les mencions relacionades amb l'holocaust dels armenis o els problemes amb la població kurda.

La memòria ignorada

Els crims contra la humanitat no han de poder sostreure's a l'acció de la justícia i no han de prescriure mai. Per moltes raons: indiscutiblement i evident, perquè és just; per la força preventiva, si bé minsa, que representa, per la reparació, també mínima, que significa. I en aquest punt és on em voldria centrar: un genocidi no reconegut, especialment pels genocides, com és el cas d'aquest, té una qualitat immobilitzadora per al poble que l'ha patit. Les víctimes s'afanyen a recordar el passat, aquest passat que arrosseguen i el pes del qual exigeix esforços titànics per cada pas cap endavant. Quan un poble que ha creat un alfabet per llegir a les futures generacions la memòria identitària, i a més a més ha santificat els seus creadors i traductors, quan les seves mares, camí de la deportació, i a les portes d'una mort gairebé segura, ensenyen l'alfabet armeni als seus fills a la sorra del desert de Der-el-Zor, quan un poble que preserva així les seves arrels s'enfronta a la negació d'aquell crim que els impedeix passar pàgina, aquest culte a la memòria, que és memòria ignorada pels culpables, representa un trauma col·lectiu que només es pot superar a partir del reconeixement de la perpetració del genocidi armeni i de l'assumpció de responsabilitats per part del govern turc, clarament i sense embuts. Aquesta acceptació obraria com una mena de catarsi necessària perquè la nació armènia pugui construir un futur alliberat de la càrrega feixuga que representa un passat inconclús, un passat que si bé no ha de negar ni oblidar, tampoc ha de frenar el seu creixement.

En comptes d'això, els armenis han d'assistir, inermes, a la flagrant injustícia que representa l'aplicació de l'article 305 del Codi Penal turc, o a decrets com el que es va emetre l'any 2003 pel mateix govern, segons el qual totes les escoles primàries i secundàries de Turquia hauran d'organitzar conferències pels estudiants per tal de demostrar que les al·legacions armènies a l'entorn del genocidi no tenen bases reals.

Davant aquesta memòria negada, aquesta memòria ignorada, la paraula oral, transmesa al llarg dels segles, i la paraula escrita representen el pòsit de la memòria que ha sostingut la supervivència de la nació armènia.

**ELS CRIMS CONTRA LA
HUMANITAT NO HAN DE
PODER SOSTREURE'S A L'ACCIÓ
DE LA JUSTÍCIA I NO HAN DE
PRESCRIURE MAI**

Bibliografia

Vahakn N. DADRIAN, «Las interrelaciones históricas y legales entre el genocidio armenio y el holocausto judío: de la impunidad a la justicia retributiva», a <http://www.fmgencidioarmenio.org.ar/articulos/DADRIAN-interrelaciones.pdf>

Ryszard KAPUŚCIŃSKI, *El Imperio*, Barcelona, Anagrama, 2004.

Emilio LLEDÓ, *El silencio de la escritura*, Madrid, Centro de Estudios Constitucionales, 1991.

Bibliografia recomanada sobre el tema:

Maria Àngels ANGLADA, *Quadern d'Aram*, Barcelona, Columna, 1997.